

PRINOS ISTRAŽIVANJU SREDNJOVJEKOVNIH
SPOMENIKA U BOLU NA OTOKU BRAČU

U rijetko obrađivane srednjovjekovne spomenike otoka Brača spadaju predromanički spomenici u Bolu, na koje se u nauci osvrtao, ali sporadično i bez međusobne povezanosti, pa je zadatak ove radnje, da o njima stvori neki pregled, koji će biti upotpunjen tek onda, kad se provedu arheološka istraživanja.

Prema istraživanju P. Skoka ime Bol je predslavenskog porijekla, koje on izvodi od latinske riječi »vallum« (zemljano utvrđenje na palisadama). Skok nalazi analogiju u splitskoj okolici, gdje se i danas predjel ispred Dioklecijanove palače, a na putu za Solin zove istim imenom.¹ Na tom starom naselju, koje ima još vidljivih pretpovijesnih,² antiknih³ i kasnoantiknih⁴ preostataka, nastavlja se život u Srednjem vijeku, iz kojeg danas postoje ovi spomenici: crkvice sv. Ivana Krstitelja, zabat sa pregrade svešta i ornamentirani pilastar također sa pregrade.

I. Crkvice sv. Ivana Krstitelja. Njen položaj, opis i popratnu tehničku argumentaciju iznio je prvi F. Radić, koji je smatra starijom od XV. stoljeća,⁵ dodajući »ali bi po slijepim arkadama i po pročeonom zvoniku mogla slobodno poticati i iz XI. ili XII. vijeka«. M. Vasić uzima od Radićeva opisa glavnu sadržinu, svrstavajući crkvicu u grupu jednobrodnih zasvedenih bazilika sa po dvije slijepe arkade na unutrašnjim površinama uzdužnih zidova i polukružnim ili četvrtastim apsidama.⁶ Vasić odstupa od Radićeva mišljenja, da se starost crkvice može odrediti među ostalim i po pročeonom zvoniku. On ga smatra kao zasebnu cjelinu, koja je samo priljubljena uz građe-

¹ Petar Skok, Bol, Glasnik etnografskog muzeja v Ljubljani, knj. X-XI. Ljubljana, 1937-39, str. 344. - Isti, Slavenstvo i romanstvo na Jadranskim otocima, Zagreb, 1950, str. 174.

² P. Skok, Problem romanstva i slovenstva na našim ostrvima, Jadranska straža, br. 4. Split, 1939, str. 137. - Mirko Vršalović, Iz Bola na Vidovu Goru, Hrvatski planinar, br. 10., Zagreb, 1937, str. 8. - Dasen Vršalović, Pretpovijesni i antički spomenici otoka Brača, Brački zbornik, br. 4. (u štampi).

³ Nicoló Ostojčić, Sepolcri antichi nella terra Bol, Gazzetta di Zara, br. 41-42. Zadar, 1838. - Angelo Bojanić, Bol cenni storico-descrittivi. Kopar, 1908. - CIL-III- 3105, 3106, 6427, 10106, 10110. - Cvito Fisković, Historički i umjetnički spomenici na Braču, Brački zbornik, br. 1. Split, 1940, str. 23.

⁴ Andre Jutrović, Oko Bola na Braču. Jadranska pošta, Split, 24. XII. 1930. - Isti, Primorska bračka naselja-Bol, Jadranska straža, br. 4. Split, 1941, str. 134-135. - C. Fisković, o. c. str. 25.

vinu crkve, što C. Fisković⁷ naročito ističe, tvrdeći, da je prednji dio kapele s izbočenim zvonikom nadodan kasnije. I Fisković datira crkvicu u XI. stoljeće, samo s pretpostavkom, ako pleterna ornamentika, trokutni zabat crkvene pregrade i fragment pilastra potječu iz te crkvice.

Ako analiziramo građevne karakteristike crkvice sv. Ivana, onda možemo utvrditi analogiju s ostalim crkvicama starohrvatskog graditeljstva. Crkvica je, naime, rustično zidana, građena od lokalnog grubog kamena manjih dimenzija, što za sobom povlači veliku upotrebu maltera.⁸ Njena tlorisna osnova uzdužno jednobrodne lađe ima vrlo male dimenzije, kojoj su pobočni zidovi u unutrašnjosti raščlanjeni slijepim arkadama. Crkvica ima polucilindrični svod. Uporedbom s ostalim crkvicama ovog tipa na Braču⁹ vjerojatno je ta crkvica doživjela znatne pregradnje u prošlim stoljećima. Unutrašnjost je izgubila dvije krajnje istočne slijepe arkade, gdje je naknadno dozidana četvrtasta apsida, koja pokazuje pravilnije oblike zidanja. Time je ona izmijenila osnovni oblik onih predromaničkih crkvice na otoku sa po tri slijepe arkade na uzdužnim zidovima u unutrašnjosti. I vanjšina je izgubila svoj prvotni izgled. Na pročelju je dozidan zvonik na preslicu, koji leži na dva zidana pilastra uz vrata, a završava se konkavnim kornizom, koji se javlja na bračkim crkvicama tek u XIV. stoljeću.¹⁰ Današnji krov je vjerojatno kasnije dobio ovaj oblik. Raščlanjuje se na središnji uzdignuti i na dva pobočna niža dijela, što je učinjeno s težnjom, da se dade monumentalniji izgled. I zidani pilastar s piramidalnim završetkom postavljen je naknadno uz sjeverni zid kao potpora, no kako nema pendanta na drugoj strani, vjerojatno se nekada osjetilo neko popuštanje zida na ovoj strani, pa se to spriječilo ovim kontraforom, koji inače i oblikom i položajem oduzima crkvi na estetskom izgledu. Pri restauraciji 1936. god. na pročelju su se pokazali tragovi velikog slijepog luka, koji zahvaća čitav zabat pročelja, iz čega se zaključuje, da je uzidani zvonik bez sumnje kasniji dodatak.¹¹ Taj luk, kao arhitektonski motiv, izlazi iz čisto tehničke nužde konstrukcije bačvastih svodova, poznat je inače kod crkvice sv. Petra u Prikui, sv. Luke na Lastovu, sv. Petra na Šipanu i sv. Nikole na Lopudu, a po Dyggveu je tipičan bizantinski motiv.¹² Crkvica sv. Ivana po svom obliku i načinu gradnje pripada dakle skupu predromaničkih crkvice, koje se kod nas javljaju između IX. i XII. stoljeća.

2. *Trokutni zabat pregrade svetišta* uzidan je danas iznad ulaznih vrata dvorišta dominikanskog samostana. Prvi ga spominje V. Vuletić Vukasović,¹³

⁵ Frano Radić, Sredovječna crkvica sv. Ivana Krstitelja u Bolu na otoku Braču, starohrvatska prosvjeta, sv. 1-2. Knin, 1900, str. 24-25.

⁶ Miloje M. Vasić, Arhitektura i skulptura u Dalmaciji. Beograd, 1922, str. 25-26, 70, 75 i 77.

⁷ C. Fisković, o. c. str. 27.

⁸ Stjepan Gunjača, Četvrta starohrvatska crkva u Biskupiji kod Knina i groblje oko nje, Starohrvatska prosvjeta, III. serija, sv. 2. Zagreb, 1952, str. 72.

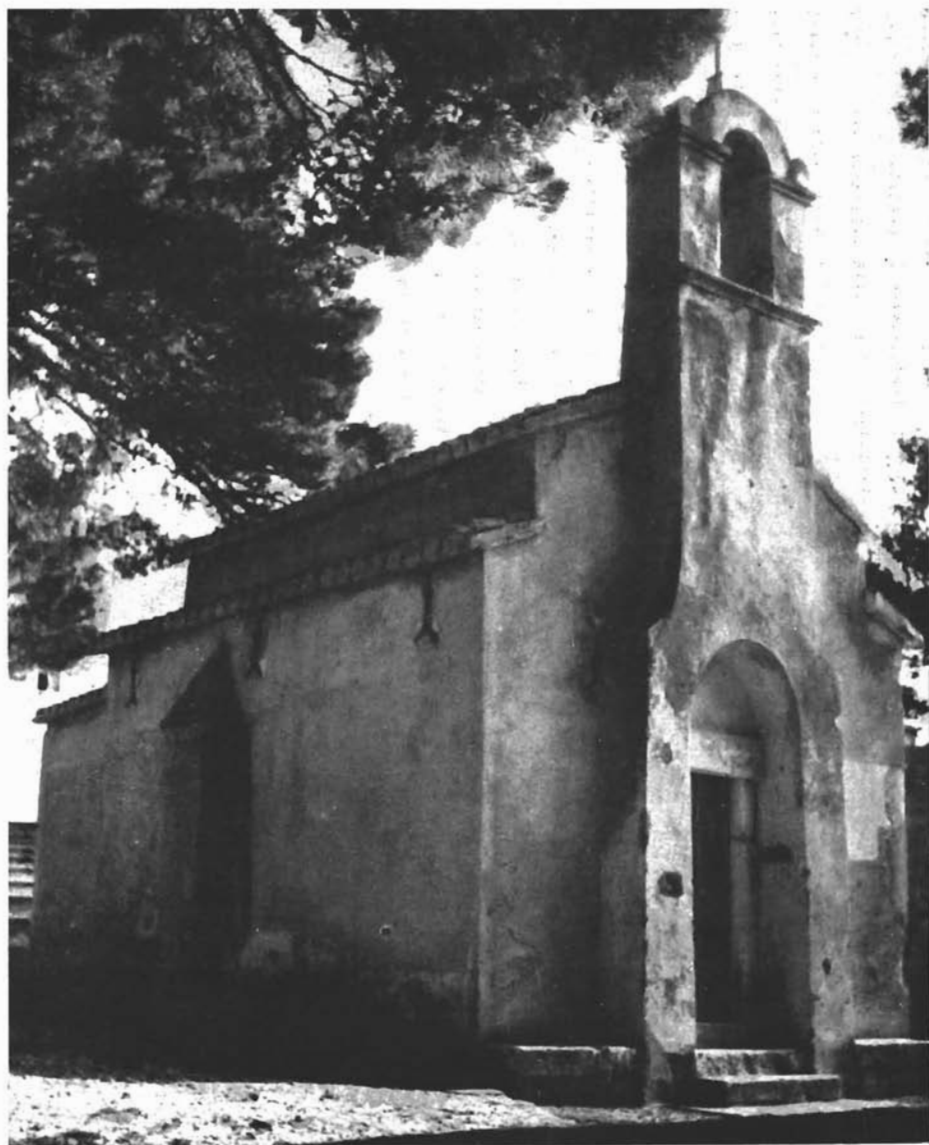
⁹ D. Domančić, Spomenici Srednjeg vijeka na Braču, Brački zbornik, br. 4 (u štampi).

¹⁰ Ibidem.

¹¹ C. Fisković, o. c. str. 27.

¹² Ejnar Dyggve, Crkva sv. Luke na otoku Lastovu, Vjesnik za arh. i hist. dalm., sv. LII. Split, 1950, str. 72.

¹³ Vid Vuletić Vukasović, Iscrizioni dalmate, Bullettino di arch. e st. dalm., sv. VI. Split, 1883, str. 143. Bol, n. 56.

Crkvice sv. Ivana Krstitelja u Bolu na otoku Braču

С·AD·9·BEATHEODORI·

Trokutni zabat pregrade svetišta iz Bola na otoku Braču.

Dekoratívni pilastar iz Bola na otoku Braču

osvrćući se samo na natpisno polje, ne donoseći pritom detaljniji opis. U svom kratkom prikazu zapada Vukasović u dvije griješke. Naime, natpis ne čita točno (TDQ. BEAT. THEODORI II), a samom spomeniku određuje pogrešnu funkciju, držeći, kao što su obično držali i njegovi suvremenici, da je služio za vrh kakvu oltaru. Detaljniji opis daje nam F. Radić,¹⁴ koji ujedno ispravlja Vukasovićeve propuste. U svom izlaganju upozorava, da u početku sačuvanog natpisa nije samo točka, već je prije nje u gornjem dijelu natpisnog polja vodoravni potez, da prva skraćena riječ nije TDQ nego ADQ (adque mjesto atque), što je točno. Od ostalih Radićevih ispravki možemo još spomenuti, da je treća riječ teksta BEA, a ne BEAT. Dvije krajnje okomite crte nadopunjuje Radić ostacima slova M riječi Martyris. Dakle sve u svemu Radić čita natpis. — ADQ : BEA THEODORI (M(artyris)). No, ako malo pažljivije pogledamo, vidjet ćemo, da se ne radi o vodoravnom potezu, kojim Radić ispravlja Vukasovićevu točku, nego o uncijalnom slovu E, koje je ostalo svojim desnim dijelom i djelomičnim lukom od gornjega na srednji krak, a drugo je otpalo frakturom. To je E identično onom u riječi BEA, pa možemo izvesti zaključak, da može biti samo krnji ostatak nekog genitivnog završetka. Prema tome vidimo, da je zabat, odnosno crkvice, kojoj je on bio namijenjen, bila posvećena dvjema svecima, jer nas na to upozorava veznik *adque*, koji je povezivao ime sv. Teodora s prethodnim imenom, koje nam se nije sačuvalo u natpisnom polju. Inače je poznato, da je mnogo crkava bilo posvećeno dvjema, pa i većem broju svetaca. Koji je to drugi svetac titular, ne možemo točno znati. Ali zbog činjenice, da se ta crkva odavno naziva sv. Ivanom, možemo s velikom sigurnošću pretpostavljati, da je to bio taj drugi svetac uz Teodora. Naime, Bol je otočko mjesto, koje nije bilo izloženo napadima i naletima hordi, koje su do temelja rušile, i zato nije bilo razloga, da nestane tradicije, pa da se crkva obnovi i odjednom posveti nekom trećem svecu. Najviše se moglo dogoditi, da je tokom vremena kult jednoga od dvaju titularnih svetaca istiskivao drugoga, o čemu imamo više primjera.¹⁵ Ne videći takva razloga, da se sv. Ivan staroj crkvi kasnije nametnuo, moram ga smatrati iskonskim, iako ga prilično kasno nalazimo spomenutog u dokumentima.¹⁶ Obično se dešava, da se crkve s više titulara nazivaju samo po svecu, koji se prvi spominje. Ovdje nam onaj *atque* s punom sigurnošću stavlja sv. Teodora na drugo mjesto, pa je prema tome, kao i po tradiciji prije njega, stajalo ime sv. Ivana. U činjenici, da se Teodor spominje s atributom *martyr*, dobivamo analogiju za zaključak, da je i prvo ime moralo imati atribut, pa onaj dočetak »E« možemo pripisati atributu sv. Ivana Krstitelja (baptista) E.

¹⁴ F. Radić, Jedna bolska uresna ploča sa natpisom iz IX vijeka, *Viestnik hrv. arh. društva u Zagrebu*, sv. XI. br. 3. Zagreb, 1899, str. 65.

¹⁵ Na pr. crkva sv. Bartula na Kapitolu kod Knina bila je posvećena četrima svecima, kako je to stajalo napisano nad vratima crkve, a u dokumentima se ta crkva javlja samo pod sv. Bartulom. S. Gunjača, O položaju kninske katedrale, *Starohrvatska prosvjeta*, III. serija, sv. 1., Zagreb, 1949, str. 47. i 51. Sv. Martin u Splitu na pr. bio je posvećen još i sv. Mariji i sv. Grguru, kako se to može vidjeti na natpisu sačuvanog ikonostasa, a crkvice se odavna naziva samo sv. Martinom, F. Bulić, Crkvice sv. Martina nad sjevernim vratima (porta aurea) Dioklecijanove palače u Spljetu, *Vjesnik hrv. arheol. društva*, N. S. sv. XIV. Zagreb, 1919, str. 10.

¹⁶ Augustin Valiero, *Visitatio Ecclesiae Pharensis*, str. 166., vidi o tome A. Jutronić, *Apostolska vizitacija otoka Brača g. 1579.*, *Croatia sacra*, br. 5. Zagreb, 1933, str. 82.

Dosadašnje tretiranje porijekla zabata u vezi s ostatkom natpisa jednog titulara na njemu nije moglo unijeti jasnoće u pogledu pripadnosti tog zabata. Naime, F. Radić, opisujući zabat,¹⁷ traži njegovo porijeklo u porušenoj crkvi sv. Teodora, koja se nalazi jugozapadno od Nerežišća na području Glogovik. M. Vrsalović odbacuje tu mogućnost, ističući, da zabat s natpisom »S. Theodori« i fragment pilastra pripadaju crkvi, koja je mogla na Bolu biti posvećena sv. Teodoru.¹⁸

Doduše, on ne zna, gdje je bila ta crkva, ali prebacuje lokaciju iz Nerežišća u Bol, naročito zbog toga, kako sam kaže, jer je po vrelima utvrđeno, da se »grad Brač« (Urbs Brattiensis) nalazio u Bolu, i to na »Glavici«, gdje je u kasnije doba bila »residentia comitis« i »palatium episcopale«. To njihovo neslaganje izbija kao posljedica neopravdane ubikacije crkve sv. Teodora, koju je Radić smjestio pokraj Nerežišća, a M. Vrsalović neodređeno u Bolu, umjesto da je odredi kao crkvu, nekad dvojnih titulara Ivana i Teodora.

3. *Dekoratívni Pilastar* čuva se danas u crkvi sv. Ivana i nije još publiciran, osim što se nekada usput spominjao.¹⁹ Izrađen je od sitnozrnatog vapnenca, visok je 91 cm, širok 27 cm, a deo 17,5 cm. Pilastar je vremenom doživljavao razne preinake. Tako je njegov vrh odlomljen i drugim grubim dlijetom obrađen, a na desnoj bočnoj strani oštećen je utor na taj način, što mu se odbila nutarnja stijena i napravio se zasjek, pa je pilastar dobio trostepenast profil.²⁰ Konačno je bio uzidan u stepenice kuće Turchetto, gdje ga je 1909. god. zapazio Marun.²¹

Na dnu pilastra nalazi se ovalna rupa koničnog profila, kojoj promjer na vrhu iznosi 5 cm, a duboka je 4,5 cm. Od vrha rupe do ruba dekorirane plohe vodi plitki žlijeb dubok 2 cm, a profil mu ima oblik slova u. Lice je uokvireno letvama nejednake širine, tako da širina lijeve bočne letve iznosi 15, desne 35, a donje 130 mm. Uokvirene letve zatvaraju dekorativno polje dugo 78, široko 22 cm, a duboko 12 mm. Pleterna dekoracija je u osnovi mrežastog tipa, u kojemu se ukrštavaju dva motiva: koncipirani otvoreni krugovi i rombovi. Veza između jednih i drugih izvedena je krivuljama, koje imaju nešto zajedničko s osmicom i perez-motivom. Geometrijska obrada je prilično naivna, tako da krugovi prelaze u deformirane i nejednake elipse, a dočeci u uglovima nisu simetrični i jedan je veći od drugoga. Ta asimetrija dolazi do izražaja na svim detaljima, što daju dekoru potpuno rustičan karakter, i to nas navodi na zaključak o dekadentnoj pojavi plastike, što nas ovlašćuje na datiranje spomenika na izmaku XI stoljeća.

¹⁷ F. Radić, o. c. str. 65.

¹⁸ M. Vrsalović, *Zanimljivi starohrvatski natpis na Braču*, Obzor, br. 201 i 202. Zagreb, 23 i 24 IX. 1930.

¹⁹ M. Vrsalović, o. c., C. Fisković, o. c. str. 27.

²⁰ Slično je bilo s pilastrom iz kninske tvrđave, koji se objavljuje u istom broju časopisa S. Gunjača, *Tiniensia archaeologica-historica-topografica* II pod br. 9.

²¹ Marun, *Starinarski dnevnik* za god. 1906–1910, str. 79. »Opazio sam u vanjskim stepenicama kamenim uzidan kao stepenicu jedan veliki ulomak pluteja sa starohrvatskim pletrom, i to pred kućom Caffé alla fontana ...«. Marun ovdje pogrešno zamjenjuje plutej s pilastrom.

Kako nam stilske odlike crkvene arhitekture odaju konac XI. stoljeća, a kako u mjestu nema nijedne druge starohrvatske crkve osim ove i kako pilastar rustičnom obradom pripada vremenu postanka ove jedine crkve, to ne može biti sumnje, da je on njoj služio. A zabat se imenom titulara, koji na sebi nosi, sam uključuje u arhitektonsku funkciju te crkve, pa zaključujem, da oba preostatka potječu od sv. Ivana, koji su kasnijim preuređenjem crkvene unutrašnjosti odstranjeni. Iz svega izlazi, da se arhitektura današnjeg sv. Ivana odnosi na davno štovanje posvećeno sv. Ivanu i Teodoru.

Résumé

CONTRIBUTIONS A L'ÉTUDE DES MONUMENTS MÉDIÉVAUX DE BOL, DANS L'ILE DE BRAČ

L'auteur traite dans son article trois monuments pré-romans à Bol, dans l'île de Brač: la petite église de saint Jean Baptiste, le fronton triangulaire de l'ambon avec l'inscription de saint Théodore et le pilastre décoratif. Après l'analyse des éléments caractéristiques dans la construction de l'église il conclut que, par sa forme et par sa construction, elle appartient au groupe de petites églises vieux-croates qu'on rencontre chez nous entre le IXème et le XIIème siècle.

En étudiant le fronton triangulaire de l'ambon, l'auteur apporte une correction dans l'ancienne lecture de l'inscription, en soulignant, ce qui n'a pas été fait jusqu'ici, que l'ambon, ou plutôt la petite église à laquelle il appartenait, était dédiée à deux saints, ce qui est indiqué par la conjonction «adque». Dans sa constatation il rejette l'idée existante concernant l'origine de l'ambon qui selon F. Radić devait être situé à l'église détruite près de Nerežišće, et d'après M. Vrsalović à un endroit indéterminé de Bol. Comme la tradition et le document du XVIème siècle appellent l'actuelle église, l'église de saint Jean, l'auteur établit un rapport entre l'église actuelle et le nom de saint Théodore du fronton qui a dû appartenir en son temps à cette petite église dédiée et à Jean et à Théodore. Entr'autres preuves, l'auteur se sert de la fin de la lettre E devant l'atque où, par analogie avec l'attribut de saint Théodore (martyr), il voit la fin (baptista) de E ce qui doit nécessairement appartenir à saint Jean dont l'église a conservé le nom jusqu'à nos jours.

En décrivant le pilastre décoratif et en analysant son ornement en treillis, il le situe à la fin du XIème siècle ce qui s'accorde avec l'architecture ecclésiastique de l'époque et le fronton triangulaire.